

Michał Puławski

Problemy XX-wiecznej historiografii stosunków polsko-czeskich

Historia Slavorum Occidentis 1(1), 182-186

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

MICHAŁ PUŁAWSKI

PROBLEMY XX-WIECZNEJ HISTORIOGRAFII STOSUNKÓW POLSKO-CZESKICH

W swoim artykule chciałbym się skoncentrować nie na przedstawieniu bibliografii i jej analizie, lecz na zarysowaniu ogólnego stanu badań w odniesieniu do XX w. Przede wszystkim muszą one dotyczyć stosunków polsko-czechosłowackich, a nie tylko polsko-czeskich. Wprawdzie niektóre ich aspekty może dałoby się tak wydzielić (np. w odniesieniu do kultury czy elementów gospodarki, a nawet fragmentów sporów na pograniczu, a w tym mniejszości narodowych), jednak wszystko to powinno się rozpatrywać w kontekście między państwowym mającym znaczenie decydujące. Z drugiej strony w historiografii obu naszych krajów możemy odnotować liczne publikacje odnoszące się do takich właśnie zagadnień szczegółowych. Studia nad stosunkami polsko-czesko-słowackimi w przeważającej części XX w. także już mają swoją historię. Można je z grubsza podzielić na kilka etapów.

Pierwszy z nich obejmuje okres międzywojenny. Wówczas na bieżąco komentowano trudną sytuację, jaka wytworzyła się w konsekwencji systemu traktatów pokojowych wyznaczających nowy ład europejski. Jak wiadomo, był on daleki od doskonałości, niosąc zarzewie wielu konfliktów. Znalazło to swój wyraz w ówczesnych publikacjach podgrzewających atmosferę sporów dotyczących problemów granic nowopowstałych państw. Tu na pierwszym planie znalazła się kwestia Śląska Cieszyńskiego, ale też Spisza i Orawy. Z tego wynikały dalsze konsekwencje dotyczące m.in. mniejszości narodowych, o czym już wspomniano. Obie strony nie potrafiły znaleźć tu płaszczyzny porozumienia. W rezultacie państwa, które, jak się wydawało, były szczególnie predysponowane do bliskiej współpracy, nie zdołały tych barier przełamać. Konsekwencje tego stanu rzeczy są widoczne, niestety, do dnia dzisiejszego. Nie mniej ważne były też strategiczne różnice w założeniach polityki zagranicz-

nej dzielące Warszawę i Pragę. W rezultacie rozbieżności okazywały się trudne do pokonania, a wzajemne stosunki układały się na linii mniej lub bardziej otwartego konfliktu. Wszystko to zostało odnotowane w okresie międzywojnia i stanowiło jeden z punktów wyjścia dla dalszych badań.

Zostały one podjęte po II wojnie światowej. Nie miały one już charakteru politologicznego. Z upływem czasu do dyspozycji była wzrastająca dostępność do materiałów źródłowych, co nie oznaczało likwidacji trudnych do przełamania barier wzniesionych w przeszłości. Dodatkowym utrudnieniem była obowiązująca metodologia marksistowska i wynikające z niej założenia ideologiczne. Niemniej odnotować można znaczny postęp. Pojawiły się monografie analizujące poszczególne etapy stosunków polsko-czechosłowackich w dwudziestoleciu, często także z uwzględnieniem ich kontekstu międzynarodowego. Mimo ograniczeń stanowiły one fundament dla rozwoju studiów weryfikujących początkowe ustalenia i niektóre sądy. Takie możliwości pojawiły się w pełni po upadku systemów komunistycznych w obu krajach, co otwierało nieskrępowany już dostęp do materiałów źródłowych i światowej literatury, likwidując wcześniejsze ograniczenia. Zaowocowało to licznymi pracami wnoszącymi znaczący wkład merytoryczny do dotychczasowego stanu wiedzy. Jednak ciągle dają znać o sobie zakorzenione głęboko stereotypy po obu stronach, częsta jest odrębna interpretacja i wynikające z niej oceny poszczególnych zdarzeń. Różnice w poglądach są w nauce rzeczą naturalną i twórczą. Ważnym jest wszakże, by argumenty miały odpowiednią wagę pozwalającą na ich uwzględnianie.

Kolejne pole badawcze stanowią dzieje stosunków polsko-czeskich (ale też z uwzględnieniem elementu słowackiego) w latach II wojny światowej. Mogło się wtedy wydawać, że wyciągnięto wówczas wnioski z czasów międzywojnia, że uzmysłowiono sobie fatalne skutki braku współpracy. Pojawiły się daleko idące projekty zbliżenia polsko-czeskiego w postaci federacji czy konfederacji. Zdawali się temu sprzyjać i Edward Beneš i Władysław Sikorski, tworząc na emigracji strategiczne założenia przyszłych powojennych układów. Rychło jednak miało się okazać, jak trudne było przezwycięzenie dawnych różnic i uprzedzeń, które nałożyły się na narastającą odmiennność poglądów odnoszących się do praktycznych rozwiązań zamierzonego celu. Począwszy od pozornie (ale tylko pozornie) błahej rozbieżności odnoszącej się do określenia przyszłego związku konfederacja czy federacja, pojawiało się coraz więcej szczegółowych, odbijały się spory z czasów międzywojnia. O niepowodze-

niu zamierzeń przesądziły wszakże fundamentalne różnice w odniesieniu do Moskwy. Jak wiadomo, Polacy byli tu w niezwykle skomplikowanej sytuacji ograniczającej pole manewru, natomiast Beneš zakładał możliwość porozumienia ze Stalinem. Rząd Sikorskiego tego zaufania zdecydowanie nie podzielał. Ostatecznie sprawę przesądziło ujawnienie mordu katyńskiego. Oczywiście nie tu jest miejsce dla drobiazgowego rozpatrywania tej problematyki. Wzbudziła ona zresztą zrozumiałe zainteresowanie badaczy i dziś dysponujemy sporą ilością monografii temu poświęconych. Nie oznacza to oczywiście wyczerpania tematu, tym bardziej że archiwa ciągle jeszcze zawierają materiały pozwalające na ciekawe uzupełnienia. Znajdują się one zresztą w stosunkowo licznych pracach polskich i czeskich historyków, które ostatnio się ukazują. Bliżej będzie o nich mówił profesor Essen.

Wreszcie można wyodrębnić następny etap stosunków polsko-czeskich (czecho-słowackich). Są to czasy po II wojnie światowej. Możliwości badawcze były tu z natury rzeczy ograniczone niewielkim dystansem czasowym i dostępnością źródeł. Dokumenty wynikające z aktualnych działań nie mogły, co zrozumiałe, być do pełnej dyspozycji dla historyków. Relacje prasowe powstały często dla potrzeb polityczno-ideologicznych i propagandowych, więc tym bardziej muszą być poddane naukowej krytyce. Nie oznacza to jednak, że i tu nie mamy do czynienia z pracami godnymi uwagi. Jednak koncentrowano się zwłaszcza na poszczególnych fragmentach tego okresu, najciekawszych i kontrowersyjnych. Należały do nich między innymi sprawy graniczne polsko-czeskie po roku 1945 (tu obok nieśmiertelnej kwestii cieszyńskiej pojawił się nowy problem kłodzki) czy zwłaszcza bulwersujący rok 1968. Nie oznacza to wyczerpania tej tematyki. Przeciwnie, można powiedzieć, że ostatnie słowo na ten temat nadal jest przed nami.

Rozwiązywanie problemów spornych mogłoby następować poprzez równoległe prezentowanie opinii i poddanie ich pod osąd odbiorcy. Nie zapewnia to w prawdzie ostatecznego rozstrzygnięcia, ale przynajmniej informuje o różnych punktach widzenia. Może być krokiem na drodze do zbliżenia poglądów.

Wydaje się, że osiągnięto już znaczny postęp w opisanu nie tylko głównych nurtów politycznych obu państw, ale także dodano do nich wiele wątków szczegółowych, wręcz przyczynkarskich. Zdaje się to otwierać drogę dla syntetycznego spojrzenia na te dzieje. Może prowadzić do wytypowania nowych perspektyw badawczych z punktu widzenia rosnącego dystansu czasowego.

Dotychczas większość prac powstała w XX w. Niektóre w miarę potrzeb sięgały w antecedenjach do końcówki wieku XIX. Tymczasem także wiek XX odszedł w przeszłość, a przecież jakże liczne z rozgrywających się w nim wydarzeń miały swoje wcześniejsze korzenie. Ziarno zasiane wówczas owocowało później, przynosząc często plon daleki od oczekiwanego. Jednym z przykładów jest choćby problematyka odrodzenia narodowego w Europie Środkowej czy wynaturzenie nacjonalizmu. Przykłady można by oczywiście mnożyć. Wiele zdaje się przemawiać za tym, by stworzyć cezurę chronologiczną łączącą wiek XIX z XX. Dawałoby to możliwość poszerzenia horyzontu badawczego.

Wreszcie na koniec uwaga dotycząca organizacji badań nad stosunkami polsko-czeskimi. Oczywiście wynikają one przede wszystkim z indywidualnych zainteresowań uczonych. Często jednak powstają inicjatywy mające na celu zespolenie ich wysiłku i zorganizowanie forum dla wymiany poglądów, także na gruncie międzynarodowym. Obok okazjonalnych konferencji, kontaktów międzyuczelnianych służą temu rozmaite komisje powoływane do życia przez instytucje naukowe i państwowe. Taka komisja działa przy Instytucie Historii PAN w Warszawie, przez ponad 10 lat funkcjonowała też Polsko-Czeska Komisja Nauk Humanistycznych pod auspicjami obu Ministerstw zawiadujących szkolnictwem wyższym. Idzie o to, aby nie przechodzić do porządku nad często bardzo poważnymi osiągnięciami tych gremiów, by nie wykonywać po raz kolejny pracy już raz zrobionej i by nie zaniedbać pewnych wzorców, które się dobrze sprawdziły. Dla przykładu Polsko-Czeska Komisja Nauk Humanistycznych miała charakter interdyscyplinarny i oprócz historyków skupiała polonistów, bohemistów, socjologów, etnologów i pedagogów (sprawa podręczników). Dało to bardzo ciekawe, merytoryczne wyniki, a przykład wart jest naśladowania. Nawiasem można wspomnieć o funkcjonującej do dzisiaj analogicznej Komisji Polsko-Słowackiej. Tu udało się doprowadzić do bezprecedensowej współpracy historyków polskich i słowackich z wielu ośrodków naukowych, czego efektem jest powstanie monumentalnej historii Spiszu, a w projekcie jest podobne dzieło o Orawie. Wydaje się, że to dobry przykład do naśladowania. Obiecująco rozwijają się badania nad ziemią kłodzką prowadzone w ścisłej współpracy z historykami czeskimi. Tak więc nie zaczynamy na pustym gruncie, a osiągnięcia poprzedników nie tylko wypada, ale trzeba uwzględnić. Z drugiej strony niezbadanych postulatów pozostaje nadal wiele.

The Twentieth Century Historiography of Polish-Czech Relations – Major Problems and Key Issues

The author focuses on both the state of research and the number of publications referring to Polish-Czechoslovak relations in the twentieth century. He distinguishes between two periods in the development of contemporary historiographical narratives: 1. inter-war period, when historians were analyzing contemporary problems resulting from the series of peace treaties that formed the basis for the new European order (e.g. the problem of Teschen Silesia, Spish and Orava, national minorities in border regions). 2. post-war period, when new historical monographs were written. Those monographs both presented consecutive stages of Polish-Czech relations during the inter-war period and referred to the complex problem of Polish-Czech border after 1945. Nowadays the outcomes and results of the research on Polish-Czech relations in the twentieth century are regarded as satisfactory. Not only main schools and tendencies of political thought in both countries had been deeply researched. Also other, more specific issues were analyzed in detail. It generates optimistic forecasts for the future research and production of synthetic works analyzing historiographical stances in both countries.